

יוסיף דעת

מבית
שבת טיש

- ב"ה -

”וכבר נהגו העם” - ב’

לצד גודל החיוב לשמירה על המנהגים המקובלים מדור לדור, מצאנו כבר בספרי הקדמונים יחס של ביטול למנהגים של שטות והבל שלא נקבעו על פי ותיקין, אלא נוצרו מחמת טעויות ובלבולים ולא נמצאו בהם טעם וריח. וכבר מצאנו בדברי התוספות בבבא בתרא (ב, א ד”ה ‘גויל’) שיש מנהגים שהם מנהג הדיט, ואין לסמוך עליהם, אף שזה מנהג המדינה.

וכבר התאוננו רבים על מנהג ההמון שהופכים את הטפל לעיקר, ולעתים מקפידים על מנהגים מיוחדים ושוכחים הלכות מפורשות ואין איש שם אל לבו. וכך אמר רבי מנחם מענדל מקוצק: “איזהו חסיד? זה שאינו עושה טפל לעיקר ועיקר לטפל”, ואמר פעם על דברי הרמ”א (בסימן תקפג) יש מדקדקים שלא לאכול אגוזים [בראש השנה] שאגוז בגימטריא חטא” (למעשה הוא גימטריה ‘חט’, ועם הכולל ‘חטא’), כי יש לזכור שחטא בעצמו הוא גם כן בגימטריא חטא, ומהחטא עצמו בוודאי שיש להיזהר הרבה יותר ממה שנהגים מאכילת האגוזים...

וכן מסופר על מהר”ד מבעלזא, שפעם נכנס לפני פסח אל המטבח שם עסקו החסידים בהכנת מאכלי בית הרב לפסח, ואמר: “ודאי שצריכים לעשות הכל כנהוג, אולם רצוני שכל אחד שאוכל אצלי בפסח שיידע מה אסור מדאורייתא ומה מדרבנן, מהו מטעם חומרא ומהו מטעם מנהג או רק עניין” (שיח זקנים כ’, והעתיקו ב”פתי יאמין” והוסיף: “והגריעות במה שעושין טפל לעיקר הוא, כי אז בהכרח נעשה העיקר טפל, כי האדם מוגבל ואין יכול לעשות כל כך עיקרים, וממילא הוא בוחר לו הדברים היותר קלים להיות אצלו עיקר, והדברים הכבדים הוא מזניח כטפל. ויותר קל לעסוק בסיפורי מעשיות וברמזים וגימטריאות על מאכלי שבת, מלחתי יגיע על סוגיות ועל הילכתות חמורות...”).

1. מנהג בטעות

כדוגמה למנהג שנוצר בטעות, מספרים על מהר”ם מינץ שכאשר התמנה לרבנות באחת הקהילות באשכנז, נתקל במנהג מוזר וחסר טעם שנהגו בו אנשי העיר בצום תשעה באב, והיו יוצאים אל בית העלמין הסמוך לעיר כדי להשתטח על קברי אבותם, ובידם היו נושאים ‘שום’. ניסה מהר”ם מינץ להבין מה הטעם בנשיאת השום אל בית העלמין, אולם הציבור לא ידע להשיב לו טעם המתקבל על הדעת, אף שאחזו במנהג בדבקות וטענו שכן נהגו גם אבותיהם ואבות אבותיהם. החל מהר”ם מינץ לחקור אחר הדבר, והנה גילה כיצד נוצר המנהג הנלעג: בספר מנהגים עתיק בכתב יד של גולת אשכנז נכתב, כי נוהגים לצאת בתשעה באב לבית הקברות “אונד דיע קנעבליך מיטנעהמין”, אלא שבני העתיק של שפת האידיש בגרמניה היתה משמעות למלה “קנעבליך” לילדים, והוראת המנהג היתה לצאת עם הילדים אל בית העלמין כדי להחזיר בלבם כי סוף האדם למות ולהביאם לתשובה, אלא שברבות הימים נשתכחה מלה זו וחדלה לשמש ככינוי לילדים, ובטעות דיומו אותה למלה דומה באידיש השגורה עד היום “קנאָפֿליך” שבו מכנים את ה’שום’, וכך נוצר המנהג לצאת עם שום לבית העלמין בתשעה באב... ומוכן כי מהר”ם מינץ ביטל את המנהג שנוצר בטעות (“הד המזרח” שנת תש”ד, בנאות דשא” וקרא עמי ר”ז).

המשגיח רבי גד אייזנר דיבר פעם על המידה המוגנה להיות חקין של הזולת וללכת כבהמה אחר האחרים בלי להבין ולהשכיל, ואמר כי אדם כזה דומה לבית כנסת שהיה פעם בעיירה אחת, ובה היה מנהג, שבשעה שהיו פותחים את ארון הקודש להוצאת ספר התורה לקריאה, היה כל הציבור מסתובב לאחוריו ומסב פניו אל כותל המערב. פעם נקלע לשם אורח אחד ותמה על המנהג המוזר וחסר הפשר, עד שהלך וחקר מפי זקנים, והתברר לו כי דברים כפשוטם: בכותל המערבי היה תלוי לוח גדול שעליו נכתב נוסח “ברוך שמי”ה שאומרים בשעת פתיחת הארון, וציבור המתפללים שהתפילה לא היתה נהירה להם בסיודר באותיותיה הקטנות, היו מסתובבים לקיר האחורי כדי לקרוא מתוך הלוח הגדול שעל הכותל, ואף לאחר שנים רבות מאז שהלוח כוסה בסיודר המשיכו המתפללים לשמור על מנהגם הנלעג והיו מסתובבים לאחור בכל פעם שנפתחו דלתות ההיכל להוצאת ספר התורה... (“במחצית ר”ג ד”ל עמ”ד).

בספר “אהל נפתלי” שחיבר רבי אברהם חיים שמחה בונים מיכלזון ה”ד (מחבר ספרים פורה, בנו של

התפילה בביטוי ובניקוד הנכון (ולכן דוגמאות למכביר, כמו החלפת אותיות דמות, הבלעת אותיות או השמטתן, בעיקר בקריאת שמע שאף שנפסק כרבי יוסי שאף אם לא דקדק באותיותיה יצא, כתב המשנה ברורה בסימן סב שהוא רק כאשר קרא את כל התיבות והאותיות ולא דילג מאומה, ולא כשידלג ושינה ממשמעות התיבות); וכן הלכות מצויות רבות בעיקר בתפילה, כמו: הנחת תפילין שבראש כראוי שלא תיפול על המצח; שלא להתחיל תפילת עמידה כאשר נכנסים לבית הכנסת באיחור והציבור מתפלל, אלא אסבין ברי לו שיספיק לסיים עד שלא יגיע שליח ציבור לקדושה (שו”ע סימן קט, א); להגביה את העיניים באמירת קדושה (טור א”ח בשם ספר היכלות, ובאותה שעה הקב”ה אומר “אין לי הנאה בעולם כאותה שעה שעניינם נשואות בעיני ועיני בעיניהם, באותה שעה אני אחז בכסא כבודי בדמות יעקב ומחבקו ומנשקה ומוכיר זכותם וממחר גאולתם”, וכן כתב הרמ”א בסימן קכה, ב); איסור דיבור אחרי ברכו בתפילת מעריב (והסתפק ב”א נדברו ח”ו סימן נד אם יכול לומר “הוא רחום” כאשר לא הספיק לומר לפני ברכו) והיה דעתו לכן; לא להתחיל לומר “אשר” לפני מנהג עד שיהיה מניין עשרה (כפי שכתב הרמ”א בסימן רלד, א בשם סמ”ק וכלבו [שלא נודע מהו מחברו, והחיד”א דחה את השערת בעל שלשלת הקבלה שמחברו הוא הריב”ש, וב”קורא הדורות” לרבי דוד קונפורטי מסלונקי גם דחה את האגדה הרווחת כי אשה חכמה כתבה את הספר ולכן הוסתר שמה]; לאסור אשרי שקודם מנהג אלא כשיש מנין בבית הכנסת, כדי שיאמרו עליו הקדיש שלפני תפילת המנחה, וב”משנה ברורה” הוסיף ש”אם אמרו [אשרי] בלא מנין ואחרי כך בא מנין, יאמרו מזמור אחד ואחרי כך יאמרו קדיש”, אך בכמה מקומות כתב שהחזן יאמר שלוש פסוקים ויאמר קדיש אחריהם, ומצוי מאוד בזמננו שמתחילים לומר אשרי בלי מנין וכאשר נכנס העשירי מתחיל החזן מיד קדיש, ומצווה לפרסם ולתקן הדבר שהחזן יחזור שוב על שלוש הפסוקים האחרונים שב”אשרי” ואז יאמר קדיש; כאשר מוליכים את ספר התורה להכניסו לארון הקודש, מצווה על כל מי שעוברת לפניו ללוותו עד לארון שמכניסים אותו שם (דברי הרמ”א בסימן קמט וכו’ סעיף אחד, ובמשנה ברורה הוסיף שגם כשמוציאים את התורה מצווה לכל מי שעובר לפניו ללוותה עד לבימה, אך בסיודר יעב”ץ כתב שיש אומרים שיש ללוותה רק מעט ולא עד הארון, וב”כף החיים” כתב שאולי הטעם מפני ריבוי העם שיבואו לדחוק זה את זה, אך לפי זה לאכארה אם הציבור מועט יש אכן חיוב למתפללים ללוות את ספר התורה עד להיכל. ובעניין זה מן העניין להביא את המסופר על המלבי”ם שהתאונן פעם: “עולם הפוך ראיתי בבית הכנסת. בעלי הבתים מנשקים את ספר התורה בידיהם מרחוק, ואילו נדרים הם נודרים בפיהם מכלי לשלם. למעשה צריך היה להיות להפוך: שיהיו מנשקים את התורה בפיהם ומשלים את נדריהם בידיהם”... - “חד וחלק”; החיוב להמתין כדי הילוך ארבע אמות לאחר שפוסעים בסיום תפילת העמידה, טרם שבים למקום, ואף פוסעים פחות מעקב בצד

2. מתי תשכיל

מצויים עניינים והלכות רבים שנשתקעו ונשתכחו משום מה, וראוי לתת עליהם את הדעת כדי לקיימם כראוי, ולא להיות מאלו המקפידים על מנהגים ושוכחים הלכות מפורשות. לא ניתן לפרט את כולם כי רבים הם, אלא נפרט מעט מהם ותן לחכם ויחכם עוד.

אחד העניינים הלוקיים מאוד, הוא ההטעמה הנכונה במילות התפילה, כמו להפסיק במקום הנכון (למשל ב”מודה אני” צריך לומר “שהחזרת בי נשמת” בחמלה” להפסיק מעט, ולסיים “דבה אמונתך” על שם הפסוק באיכה “חדשים לבקרים רבה אמונתך”, אלא שהתרגלנו מילדותנו לחבר ולומר “בחמלה רבה”; “ומצור - רבש אשכנעך”, ולא “ומצור רבש” - “אשכנעך” שמשמעו צור העשוי מדבש; להפסיק ב”ג מידות בין ה’ הראשון לשני, וכן בפסוק “ויקרא בשם ה’” שהפסק צריך להיות אחרי תיבת בשם, מפני שהקב”ה הוא שקרא בשמו ולא משה, ולכן רפיה האות ב”ת שבת”בת בשם” כדן בג”ד כפ”ת אחרי אה”י בטעם מחבר; וכן “זכר רב, טובך יביעו” ולא “זכר, רב טובך, יביעו”; “לאהבה את ה’ אלקים ולעבדו, בכל לבבכם ובכל נפשכם”, ולא לחבר “לעבדו בכל לבבכם” אף שהוא נדרש בידי חז”ל איוהי עבודה שבלב זו תפילה, אבל אין זה הפשט, וכן אמרו בפסחים נו, א על בני יריחו שהיו כורכין את שמע, ואמר רבא שהיה אומרים “היום על לבבך” ומהו משמע “ולא מחר על לבבך” וכתב בטור שצריך להפסיק בין “אשר אנכי מצוה אתכם היום” ובין “לאהבה”, כדי שלא ישתמע “היום לאהבה ולא למחר לאהבה”; לא להפסיק בתיבת ציצית שבפסוק “ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם” אף שהתרגלנו מילדותנו לנשק את הציצית ומפסיקים שלא כדן באמצע הפסוק ובכך הוא מאבד את משמעותו, וכך גם בפסוק “ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת”; לחבר את התיבות “בשמחה רבה” אל המלים שלפני כן “לך ענו שירה בשמחה רבה”, להפסיק ולהשיך “ואמרו כולם”, וכן “זה אלי ענו” ואחרי כך “ואמרו”; וכן להפסיק נכון בסיומי הברכות בתפילת העמידה כגון “רופא - חולי עמי ישראל”, “מקבץ - נדחי עמו ישראל” ועוד, והגיייה נכונה של תיבות

אגודל, ועוד עניינים רבים מספור.

3. ד' אמות חדשות בארץ-ישראל

שגור בפי העולם לומר, כי יש מצווה בכל ד' אמות חדשות שהולכים בארץ-ישראל, ויש המצדיקים את ריבוי הטיולים שלהם ברחבי הארץ בטענה שהם רוצים לזכות במצוות רבות... אולם למעשה אין כל מקור לכך, והוא כנראה שיבוש מדברי הגמרא בכתובות (ק"א, א) ש"כל המהלך ד' אמות בארץ-ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא", אך לא נאמר שם שהוא עניין המתחדש כל העת, אלא הכוונה על עצם שהותו בארץ, ובכך אפשר לזכות גם אם יפסד ד' אמות בתוך ביתו שבארץ ישראל, ואין כל עניין להלך דווקא ד' אמות חדשות. ואף שלדעת הרמב"ן (כמובא ב"הרדים" פרק נט) נחשבת ישיבת ארץ-ישראל במניין תר"ג המצוות, וב"כל עת ורגע שהאדם בארץ-ישראל הוא מקיים המצווה זו", לא מצאנו שיש מצווה מיוחדת בארבע אמות חדשות. והפוסקים אף נחלקו אם יש בהליכה בארץ-ישראל מצווה, או שהיא רק זכות למהלך שזוכה להיות בן העולם הבא, המהיר"ט סבור (שו"ת מהר"ט י"ד ח"ב סימן כח) שאף שמובטח למהלך ד' אמות בארץ-ישראל שהוא בן העולם הבא, אין בזה מצווה עשה למי שרק עלה אליה כדי לראותה וחזר לגולה (ולדעתו דברי חז"ל בכתובות הכוונה לנקבר בארץ-ישראל שלא הספיק לדור ולשב בה), אך תלמידו בעל "כנסת הגדולה" (או"ח סימן רמח) חלק עליו וסבר שיש בזה מצווה והביאו ה"מגן אברהם" (שם) ובמשנה ברורה (שם ס"ק כח), וכן כתב ה"פני משה" (ח"א סימן ה) שבעליהם לארץ-ישראל מקיימים מצווה. ובדומה לכך הסתפקו בספרי דורנו, אם יש מצווה מיוחדת לסייר ולטייל בארץ-ישראל, וכתבו שכיוון שאין עניין בד' אמות חדשות אין שום עניין בטיולים ומסעות, ולא חידש כאן יותר מהליכה הלך ושוב במקום מגוריו ולבית תלמודו ("שלה דקייטא" סימן כ), ובשו"ת "אז נדברו" (חלק א' סימן ד) אף כתב שמשום מצוות ישוב ארץ-ישראל אין שום דין להכיר את הארץ, ובלומדי תורה יש בזה ביטול תורה, וכן השיב רבי חיים קנייבסקי שיש בזה משום ביטול תורה (שו"ת "ארץ ישראל" אות מד, אך שם מביא שרבי שלמה אבינו ורבי אביגדור בנצל השיבו שיש בזה מצווה, והראשון אמר שהיא משום מצוות ראיית הארץ וחיבת הארץ, ומביא שם דעות חלוקות אם כל ד' אמות חדשות היא מצווה חדשה או תוספת באותה מצווה).

המקור הראשון לדעה עממית זו, היא בספר "ירך אברהם" לרבי אברהם פייוסי (פרשת מסעי סוף אות א, עמ' נח): "שמעתי שקבלה בידם דמ"ש כל ההולך ד' א"ב" מוחלין לו על כל עונותיו, ר"ל על כל הליכת ד' א"ב חדשים שעדיין לא הלך באות ד' א"ב מוחלין לו על כל עונותיו. דלפ"ז ינחה מחקירתנו אם אמת היה הדבר לקבלה זו, אולם כבר השיג עליו המקובל רבי יצחק חי בוכוזה בספרו "לחם לפי הטף" (מערכת א אות מה), "דמאי אהנו ליה להבטיחו פעם נוספת ההבטחה? והלא כבר מובטח ועומד הוא בן העולם הבא מתחילת ההליכה ד' אמות." (ובספר "שמן המאור" לרבי מנצור בן שמעון (פרשת וילך) וכן מוצא רמז בתבנית "האדמה" שבפסוק "כל הימים אשר אתם חיים על האדמה" שהיא נוטריקון ד' אמות החדשות מכפרים העוונות, וכן "וכפר אדמתו עמו" - "אדמתו" אותיות ד' אמות, ועל-זה נאמר וכפר 'עמו' ראשי תיבות ויהיו עונותיו מחוללים).

ברם יש לציין כי כבר מצינו לקדמונינו שהיו מחבבים את ארץ-ישראל, כפי שאמרו בסוף כתובות שהיו מנשקין כפי דעכו, וכן מסופר גדולי ישראל שחיבבו את ההליכה של ד' אמות חדשות בארץ-ישראל, אף שלא אמרו שיש בזה מצווה חדשה, אלא משום חביבות ארץ הקודש.

כך מסופר על רבי יוסף זונדל מסלנט ש"במשך כל ימי שבתו בירושלם, היה נוהג ללכת כל יום ארבע אמות חדשות, על סמך המאמר 'כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא'. בתחלת הלך מכוון שער יפו, כשהגיע למרחק רב מדי מהיער, שינה

את מהלכו בכיוון מושער שכם" ("מגדולי ירושלים" פרק רבי יוסף זונדל מסלנט עמ' מה, וכן "בתנועת המוסר" ח"א עמ' 108 "מפי הרב אליהו לנדא בשם הדיין ר' שאול סלומון מירושלים", ולפלא הדבר שעלה בידו ללכת בכל יום ד' אמות חדשות, בתקופה של 28 שנה רצופות מאז עלה ארצה בשנת תקצ"ח עד פטירתו בשנת תרכ"ו); וכן מסופר על החזון אי"ש: "שמענו מהרב משה קרלינסקי, הזמנתי את רבנו לשמש סנדק בבית של בני, שהתקיים בכפר אברהם' בפתח תקוה. הרב ישראל זינגר היה המבצע, לקח מונית ונסע עמו. כשבאו לקרבת מקום, הגיעו לאתר שעדיין לא נסלל בו כביש, וכמה עשרות מטרים עד למקום הבית היה מקום חולות. הנהג סירב לנסוע על החולות, ור' ישראל זינגר הפציר בו לאמור: היהודי שיושב לידך הוא החזון אי"ש... והחזון אי"ש הגיב מיד: עזבו אותו. אל תבקש. אנחנו נלך ד' אמות חדשות בארץ ישראל" ("מעשה איש" ח"ב עמ' רט), וכן גם היה רבי דוד פרנקל תלמיד החזון אי"ש, ששמע ממנו כמה פעמים את הביטוי "ד' אמות חדשות בארץ-ישראל". אולם בספר "דולה ומשקה" עמ' 408 נכתב, שכאשר שאל את רבי חיים קנייבסקי אודות ה"פתגם שאומרים שבמניינים למקום חדש בארץ-ישראל, ד' אמות חדשות בארץ ישראל, ונסתפקו כמה ספקות בעניין זה, מהו האי ענינא, האם הוא עניין בעלמא, או הוא קיום מצווה של מצוה קיומית, ואם הוא מצווה קיומית האם היא דאורייתא או דרבנן, והאם צריך לטרוח בשביל קיום מצווה זו וללכת עוד ועוד ד' אמות חדשות בארץ ישראל, או שרק אם מזדמן לו דרך חדשה ישמח בזה", והשיב רבי חיים: "אין כזה מאמר והוא הכל הבלים", ושאל המקשן מהסיפור אודות החזון אי"ש ונענה: "אין למדן ממועשיות... וכן מובא בספר 'כל משאלותיך' שרבי חיים קנייבסקי השיב 'אין שום נפק' מ'בין [ד' אמות] חדשות לישנות", וכאשר שאל אם זו עצה טובה, דין או הנהגה, שהרי הרמב"ם העתיקה, השיב 'זו עצה טובה', וציין לדברי הרמב"ם בהלכות מלכים פ"ה הלכה א' שמעתיק את דברי הגמרא בכתובות ובבבלי: "אמרו חכמים כל השוכן בארץ-ישראל עוונותיו מחולין... אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי העולם הבא"; וכן מסופר על רבי חיים זוננפלד שב"מסע הרבנים" המפורסם שערך עם הרב קוק במושבות החדשות בחורף תרע"ד, היה יורד מהעגלה כמפעם לפעם כדי להלך ברגליו על אדמת ארץ-ישראל משום חיבת הארץ ("אלה מסעי" עמ' 217); וכן מסופר על רבי שלמה מזוועהיל שהיה מאריך את דרכו, בנימוק שהיא דרך חדשה שלא הלך בה, והוא מחבב להלך ארבע אמות חדשות בארץ-ישראל; וכן מסופר על רבי אהרן מבעלזא שאחר הגיעו ארצה כאוד מוצל מאש מהשואה האיומה, וערך את שולחנו בביהמ"ד בבתי ורשא, היה קשה לפלס את דרכו פנימה מחמת הקהל הרב שהתאסף לכבודו, וביקשו להוליכו על-גבי כיסא, אך הוא ביקש ללכת ברגליו כדי לקיים הליכה בארץ ישראל בפועל ("בקדושתו של אהרן" ח"א עמ' תכו. ובדומה לכך הסתפקו אם הנוסע ברכב בכביש הארץ, נחשב כמהלך על אדמתה, ובשו"ת "ארץ ישראל" אות מו הביא כמה דעות בעניין, וכן לגבי אדם הטס במטוס מעל אדמת ארץ-ישראל); וכן סיפר רבי ראובן שלום שראבני על החכם יהודה צדקה ש"כמה פעמים אמר לי שהוא רוצה לעשות הליכה מעט בשביל להתאוויר, גם אנשים גדולים צריכים איזה הפסק מעטם הטרדות, והוא חפץ לצאת מעט, אבל תראו מה הוא אמר לי, אם כבר החלטנו שאנו יוצאים בוא נלך לאיזה שכונה חדשה שבונים עכשיו בירושלים, ונרוויח ד' אמות חדשות בארץ-ישראל, וכן עשינו, היינו הולכים לשכונת חדשה שהיו באמצע בניה, מטיילים שם ברגל, וחוזרים ליישיבה. תראו מה זה חשבון, הוא היה צריך לצבור גופו להתאוויר מעט, אבל הוא חישב איך תהיה לו תוספת בעבודת ה' בשביל כך" ("דרש בחכמה" עמ' רכה); וכן מסופר על רבי יוסף שלום אלישיב ש"בשנים קדמוניות היו פעמים שהיה לומד עם הגאון רבי שכנא קולדצקי זצ"ל, ותמיד היה דרכו דרך אחת להגיע מ'אווהל שרה' לביתו, יום אחד א"ל הגר"ש לאחר הלימוד, שימנו וילכו מכוון אהר, הפטיר הברכה 'נו, יסיד ד' אמות בארץ ישראל'" ("ריש"א דגולותא" ח"ד עמ' רעו).

4. אכילת קצה הלחם

שגור בפי רבים, כי אין לאכול את קצה ככר הלחם מפני שהוא קשה לשכחה, ולכן נוהגים לחתוך את קצהו ולזרוקו. אולם למעשה אין מקור למנהג זה, ולא מובן כיצד נשתרש הדבר, וכבר תמה עליך ה"מנחת יצחק" (שו"ת חלק ט סימן ח אות ז) וכתב ש"לא ידעתי מקור לזה", אלא שכתב שאף הוא נוהג בעניין כיוון שכך מנהג העולם ואין לזלזל בזה, כפי שאמרו בירושלמי (תרומוס פ"ח ה"ג) "צריכין למיחש למה דברייתא חוששין", ומוכיח גם את דברי הרשב"א בתשובתו שכל דבר שיש קבלה ביד זקנים וזקנות לא נסתר קבלתם רק כשאנו אפשי (בספרי הפוסקים רגילים להזכיר את הרשב"א כמקור ראשון לכך שאין לזלזל אפילו בנשים של נשים זקנות בישראל, ואפילו ביד ששים ריבוא מישראל אין כח לבטלו", אלא שלא התברר כלל היכן מקור דברי הרשב"א, עד שאמרו בהלצה כי גם דבר זה שהרשב"א אמר שאין לזלזל בדברי הזקנות, גם הוא מדברי הזקנות עצמן... ואף שרגילים לציין לסימן ט' בשו"ת הרשב"א, אך למעשה שם הוא משיב לשאל שהקשה אם יש קצב וקץ לעולם, והשיב לשלול את דעת הפילוסופים בעניין זה ואמר שאין לקבל את דעתם שאין קצב לעולם נגד המקובל בדינו מדברי חז"ל כי שית אלפי שנים היו עלמא, ואין כח לפילוסופיה לסתור אפילו מה שמקובל מפי זקנים וזקנות. אין אף משמעות בדבריו שכל מסורת שנשמרה בידי זקנים וזקנות עליו לקבל כתורה מסוי, וכבר העירו עליך רבים שלא נמצא מקור ברור לדברי הרשב"א השגורים), אלא שבספר "זכרון טוב לפנך" פ"ו סעיף ח כתב, שגם המדקדק בזה לא יזרוק את קצה הלחם, אלא יתנו לנשים או למי שאין מדקדק בזה (ובשו"ת "אבני דרך" כתב שאין בזה איסור של 'לא תשחית' מפני שיש לו צורך בכך, אך לא ישליכוהו מפני ביזוי אוכלין), וכן יש להוזהר את הבועז, שלא יחתוך כמובן את קצה הלחם, אלא רק לאחר ברכת המוציא, כדי שיברך על ככר שלם.

גם בשו"ת "משנה הלכות" (חלק א' סימן קמח) כתב שמורגל בפי העולם שהוא קשה לשכחה, אף שאין לכך מקור קדום, ומבאר שם את העניין שמי שלא משייר כלום נראה כרעבתן ולכן מותרים את קצה הלחם להראות שאינו רעבתן (וכן השיב האדמו"ר מנאראל שזה הטעם למנהג, אף שאין לו מקור), ועוד טעם על-פי הנפסק בשו"ע (סימן קפ"ב) שמי שאינו משייר פת על שולחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם, ולכן נוהגים לשייר מסוף הלחם, ומהו השתרבב המנהג שאין לאכול את הקצה וכך ישייר קצת מן הפת (ולכן אין להסיר את הלחם עד אחר ברכת המזון כדי שתחול עליו הברכה, ומי שאינו נוהג כן אינו רואה סימן ברכה לעולם, כמובא באו"ח סימן קפ סעיף א, ובווהר נאמר שפליה נאמר 'לא תשא את שם ה'א' לשוא" כי הוא מזכיר את שם ה' בברכת המזון ושולחנו ירקס, אך מאידך כתבו ה"מגן אברהם" ועוד שאין להותיר לחם על השולחן שלא יהיה כמעשה העמים כפי שנאמר "העורכים לגר שולחן" [ואכן מנהג הנצרים להניח על קברי מתיהם לחם שחור שלם], ולכן הזהירו הפוסקים והמקובלים שאין להותיר לחם שלם ולא חלה שלימה בלי שבת, אלא פרוסה או כזית, כמובא ב"שער הכוונות" על האריז"ל שהיה משייר בשולחן תחת המפה הפיושה קצת פתיתין ופירורין של פת, אבל לא לחם שלם, וכן מובא ב"לקט יושר" על בעל "תרומת הדשן" שהיה מותר "רק חתיכת לחם על המפה התחתונה עד אחר ברכת המזון, ואמר שאין נכון לתן לחם שלם בסוף הסעודה על השולחן כי כן דרך עבודה זרה". ומצא גם טעם למה שאומרים שהוא קשה לשכחה, מפני שעל הדין שצריך לשייר ממוזון כתב רש"י שהוא כדי שיהיה מזון מזומן לעני אם יבוא, ואם-כן האוכל ולא שייר מאומה שכח מהעני שייכתן שיבואו ולא הותיר לו, וכמדידה כנגד מידה מי שאוכל את הקצה ושכח להותיר לעני משכח את תלמודו.

ובספר "מילי דחסידותא" (על צוואת ריה"ח אות נ' עמ' לט) כתב, כי מקור המנהג היה לשייר מעט מפרוסת המוציא (ולא דווקא קצה הלחם), וטעם המנהג כדי לשייר מעט כדי שתחול עליו הברכה, כפי שנאמר באיוב: "אין שריד לאכלו, עליכן לא יחיל טובו", כלומר אם אין לא מותרים שריד מהמזון לא חלה עליו ברכת הטוב. (ובעניין זה מסופר על אדמו"ר הזקן בעל התניא, שבשעה שישב במאסרו בעליה הידועה, סידר במסירתו-נפס לאכול ממאכלי בית-הסוהר, והשר נאלץ לבקש ממכרו החסיד ר' מרדכי מליפליץ שיספק לו מרקחת, והלה הבין כי היא מיועדת לאדמו"ר הזקן ולכן הטמין במרקחת פתק ובו שאל למי

המוזן מיועד והיכן הוא שוהה, שכן שלטונות רוסיה הסתירו את מקום מאסרו, וכשהרבי אכל את המרקחת הותיר בה מעט בנימוק שהדבר נעשה כדי שתחול עליו הברכה, ובשריית הטמין פתק עם תשובתו, ומזא ידעו החסידים כיצד לפעול לשחרורו - "בית רבי".

מאידך, ב"ארחות רבנו" (חלק ג' עמ' קד) נכתב, כי "קהילות יעקב" אמר שאין מקור לזה, ולכן לא הקפידו בביתו על העניין, וכך משיב רבי חיים קנייבסקי לשואליו בעניין זה כי לא מצא מקור לזה ובבית אביו לא חששו לעניין ואכלו את קצה הלחם. וכך גם כתב ב"אוסרי לגפן" (חלק ח' עמ' שט), ש"מצווה לברך המוציא דווקא על זה, וכך נהג האדמו"ר מלעלוב זיע"א וחתך הקצה ביד ואכל ממנו", וכן מובא בשו"ת "אבן ישראל" (חלק ט' סימן קכח אות ח) שאדרכה סוף הלחם הוא בכלל פת פחמין האפוי היטב והוא מועיל לזכרון כמובא בהוריות (יג, ב), וכן נכתב בהלכות "אמרי סופר" מערלי שהיה אוכל את קצה הלחם משום כל תשחית, וגם אביו בעל "התעוררות תשובה" לא הקפיד בזה, וכן העיד בנו של רבי שמואל הלוי וואזנר שאביו לא הקפיד על כך (והורה אף למקפידים שאין להקפיד עליהם בסעודת שבת וסעודת מצווה - "קובץ מבית לוי" י"ד עמ' צו), והוסף להעיד כי גם רבי אהרן מבעלזא לא הקפיד עליהם כעדות משמשו בקודש ("רב רבנו" עמ' מח), ובדומה לכך השיבו כמה מפוסקי דורנו (רבי שריה דבליצקי, רבי עזריאל אייזנבאך ועוד) שאינם מקפידים עליהם ("בתיבות ההלכה" חלק מו), וכן כתבו שבלי סדר פסח בוודאי שאין להקפיד עליהם ואין לחתוך את קצה המצה (ובמצה עגולה כלל לא שייך קצה, כפי שכתב ב"נעמי גבריאל" פסח סימן צ; ובאמת מכאן לכאורה ראיה שבעבר לא הקפידו כלל על קפידה זו שלא לאכול מקצה הלחם, מפני שכל החתמים היו עשויים בעיגול, ומכאן השם "כר לחם" שהוא עגול ואין לו קצה, וכן כתב ב"שו"ע המקוצר" י"ד ח"א עמ' שריה שבתמינן היו ככרות הלחם כולן עגולות ולא חששו כלל לזה), שהרי הוא ליל שימורים ושומר מצווה לא ידע דבר רע ("דברי תורה לשלחן השבת" תשע"א), וכן אין להקפיד בעוגה (גם אני אודך דדון סימן קל).

בספר "טעמי המנהגים" (אות קעו) ביקש למצוא טעם למנהג זה, עליפי דברי בעל "יערות דבש", שהחיצונים נאחזים בקצה הלחם שהקדים להיאפות, ולכן נמנעים מלאכול את קצה הלחם, אך יפה העיר עליו ב"פסקי תשובות" (סימן קסא אות ג בהערה), וכן העירו באריכות בקובץ "גת ורדים" כג עמ' רב), שלא דק בדבריו, כי ב"יערות דבש" נכתב להיפך, שהטעם שאמרו חז"ל לבצוע ולברך בצד הפת קדקדי בישוליה, מפני שהאש מגרשת את כח הסט"א, והוא ראוי לברכה, כי תיכף בהגרש הארס סטרא דסמאכא חל עליו יותר מזה סטרא דקדושה, וזה חל עליו יותר מזה סטרא דקדושה, לכן זה ראוי לברכה" כלשון ה"יערות דבש". ובשו"ת "מעדני מלכים" (ח"א סימן מ) כתב, שהטעם הוא עליפי דעת רבי יהודה במסכת ברכות (מ, א) שעין הדעת חיטה היה, ויש בו טוב ורע, הטוב הוא שהוא לחמו של האדם והרע הוא שממשיך לתלמודו, ועל-ידי חיתוך קצה הלחם מזכירים שלא היה לו לאדם לאכול את עץ הדעת.

אחרים כותבים להיפך, שכיוון שבעבר לא היו קצות הלחם אפויים, שכן הככרות היו דבוקים זה בזה ולא נאפו כראוי, ולכן נמנעו מלאכול את הקצה הבלתי אפוי ("גבורות הארץ"), או שחששו לאכול את הקצה מפני שנגע בלחם אחר וחששו מגול ("גם אני אודך" חליוה עמ' עה), וכתב שהרצה זאת בפני רבי חיים קנייבסקי והשיב לו שכיוון שהיו אין הדבר שכיח אין להקפיד עליהם; ואילו יהודי הונגרי ישיש סיפר, כי בעבר היו מוציאים את ככרות הלחם בידיים מהתנור בעודן חמות, והיו רגילים ללחלח את קצות האצבעות ברוך כדי לצנן מעט את חום הככרות, ולכן נמנעו מלאכול את קצות הלחם מתוך אנינות ידעת שלא לאכול מרוקו של האופה... ואילו בספר "השולחן כהלכתו" (עמ' רפה) העלה השערה, כי בעבר היו אופים כולם אצל נחתום העיר, וכל אחד חשש שהלחם שלו נדבק בלחם של הוולת או בדפנות התנור, ומפני שהחמירו שמא הדפנות אינן כשרות בדקדוק או הלחם השני אינו מהודר, לכן הסירו את קצה הלחם שנגע בדפנות או בלחם האחר. השערה נוספת מובאת בשו"ת "אבני דרך" (חלק יד סימן לו), שכיוון שחששו שמא לא הפרישו חלה מן העיסה, היו חותכים את קצה הלחם, שהרי בחוץ-לארץ מועילה הפרישה לבסוף כדין חלת חז"ל אוכל

ההולך ואחר-כך מפריש, ולטעם זה אין להותיר את קצה הלחם בשבת שהרי אין מפרישים חלה ותרומות בשבת.

5. יציאה מבית הכנסת ב"זיכור"

מנהג ידוע בקהילות אשכנז, בהן נוהגים להזכיר אחר קריאת התורה ביום-טוב, את נשמות הקרובים המנוחים בתפילת "זיכור", שמי שיש לו אב ואם יוצא מבית הכנסת בשעת ההזכרה (והבדחים מכריזים "קינדער ארויס"...) .

המנהג לא מוזכר בספרי הפוסקים הקדמונים, ולראשונה מובא ב"קיצור שפלהן ערוך" (סימן קלג סעיף כא), וב"שערי אפרים" (לרבי אפרים זלמן מרגליות שער י' אות לב), ומסתבר שהוא מנהג שהתפתח רק בסמוך לדורם, וייתכן שנוצר בתקופה שהיו מזכירים נשמות רבות שנהרגו בפרעות ואזכרתם התארכה לזמן רב, וביתניים יצאו המתפללים האחרים להפסקה, עד במשך הזמן נוצר המנהג להקפיד לצאת. אולם המנהג נקבע לדורות ופוסקי דורנו סירבו להתיר אף במקום הצורך (כגון בשיבה חדשה שהיה בה רק תלמיד אחד שעליו לומר זיכור, ויציאת התלמידים הרבים תעורר רעש ואיסור, ורבי אביגד נבנצל השיב שבכל זאת צריך שייצאו כולם - שו"ת "אבני דרך" חלק ט' סימן עז; ואולי יש קהילות כמו בגור, שבהן נוהגים הבנים שאין אומרים זיכור, להסתובב לצד מערב בשעת האמירה. ועל מבטלי המנהג התאונן רבי שלמה פרייפלד ראש ישיבת "שאר ישוב" בארה"ב כמובא בספר לתולדותיו: "אצלנו כשהיינו ילדים, איננו חושב שמישהו העז לגעת כרב, היום הם טופחים על שכמו. מי בכלל מנשק את הפרקו? בבית כנסת מסוים, רב שבקי בהלכה חידש שאפשר להישאר בבית הכנסת בעת "זיכור". יהודים תמיד יצאו החוצה, ועכשיו הוא בא עם הלכה"...) .

כדרך מנהגים רבים שהתפתחו במשך הדורות, נמצאו בספרי הדרוש טעמים רבים ורמזים שונים:

א) שמא יחשוב אחד המתפללים שזה נוסח התפילה, ויאמר "זיכור" גם אם יש לו אב ואם, וברית כרותה לשפתיים חלילה ("תורת חסאית", "לשון חכמים", ו"תוספת חיים" על "חיי אדם" שבת כלל ז, וכן ב"מנהגי ישורון" סימן סג, שכיוון שהטעם מזכיר "זיכור" ונראה כאילו מורה לכל אחד לומר זיכור, לכן יזכרו הבנים שלא יתפרשו בדברים שגם עליהם יחול העניין חלילה (ומסיבה זו כתב האדמו"ר ב"נפש דוד", שהיה מזהיר את השמש להכריז "זיכור" לבד ולא כנהוג "זאגט זיכור", פנ"י ימצאו עוד מהצעירים שיש להם אב ואם והוא "ברית כרותה לשפתים", ובקובץ "המעין" הביא שהמנהג היה שבעת שכיוון שהשמש פונה לכל אחד מהאומרים לדעת את סכום נדרו לצדקה, וכדי שלא יתבלבל בין אלו האומרים ונודרים לאלו שאינם אומרים ואינם נודרים, התקינו שאלו שאינם אומרים ייצאו החוצה מבית הכנסת, ונתן טעם נוסף כי על-ידי רוב הבנים נקראים בשמותיהם של האבות שמזכירים נשמותיהם, וכדי שלא יפתח פה לשון בשעה שמותיהם של הנפטרים, שחלילה כוונתו על הבנים שנקראו בשמותם, לכן ייצאו לחוץ.

ב) ב"פתחי שערים" על "שערי אפרים" הנוזכר כתב המחבר, כי הטעם הוא שלא יטילו עין הרע באלו היוצאים שהוריהם עדיין בחיים, כמובא ביבמות (קו, א) על רב פפא שסתר את דברי אביו בדין חליצה, ואביו שאלו היכן אביו ואמך, וכשאמר לו ששניהם במתא, והבין שמפני שהוריו מספקים את צרכיו אין לו טרדת פרנסה ולכן שמועותיו מחודדות, נתן אביו בו את עיניו ושני הוריו נפטרו רח"ל, שהרי אביו היה יתום מאב ואם כפי שאמרו בקידושין (לא, ב), והעב"ץ כתב שלא נפטר מפני קפידתו של אביו על בנם רב פפא, אלא שמרוב התפעלותו של אביו על ששני הוריו רב פפא עדיין בחיים, שלטה בהם עינו ונגרמה להם מיתה. (וכבר תמחו רבים וכתבו, שהיציאה גורמת את ההיפך הגמור, ובוודאי יש עין הרע כשרואים אנשים באים בימים יוצאים יחד עם עלי ימים, והרואים תמורה על אריכות ימיהם המופלגת של הוריהם, וכן כתב ב"נר לעונאי" ח"ב עמ' קסו: "הוראה יבחי כמה קלושים טעמים אלה, לעונאי על הרע - אדרבה, אלה יוצאים בולטים פי כמה מאשר אם הכל נשארם". ועל-פי טעם זה כתב ב"דנים והנהגות" בשם החזו"א, שאבל בשנה הראשונה שאינו מזכיר נשמות כמוזכר

בקצו"ש"ע שם "וב'הליכות שלמה" כתב שהטעם לכך שמא יבוא לידי בכייה יתרה ותסתלק ממנו שמחת החג, ואחרים נתנו לזה טעמים נוספים] אינו צריך לצאת מבית הכנסת).

ג) טעם נוסף הוא שלא לגרום למתפללים צער ביום טוב כאשר מזכירים את הנפטרים, אולם ליתומים עצמם אין איסור בכך מפני שהם מתענגים להזכיר את אבותיהם ("מנהגי בית יעקב" סימן קכח, והאר"ך בזה רבי משה מרדכי עפשטיין בהקדמתו לחידושו "לבוש מרדכי" על מסכת בבא קמא, ודימה זאת להלכה שאין מזכירים נשמות אם יש חתן בבית הכנסת מפני שהוא יום טוב לכל הקהל ואין יצערו עצמם זמן שמחה, וחוק לישראל להיות שמח בשמחת אחיו הישראלי ולא יזכיר צערו בפניו, "ויסוד הדברים בניו כי מצוות ה' אלקינו שכל אחד מישראל יהיה נושא בעול עם חברו", והובא כמוהו ממש בצרתו לו צר בשמחתו ישמח לבו גם הוא", והובא בשו"ת "ציץ אליעזר" חלק יב סימן לט. וגם על כך תמה ב"שו"ת הגראד"א", שהרי המצטער אינו אלא האומר בלבד, ומה לו לעומד בסמוך לו להצטער בגינו? אף שיתכן שכאשר ישמע מפי אחרים יצטער ויבכה עמו; ומכאן למד ב"היכל הוראה" חלק ד, שגם גר צדק צריך לצאת באמירת זיכור אף שהטעמים הראשונים אינם שייכים אצלו).

ד) טעם נוסף ליציאת הבנים, הוא כדי שלא ייראו השותקים כעוברים על "לא תתגודדו" שדרשוהו חז"ל "לא תיעשו אגודות אגודות" בזמן שאחרים מתפללים והם יושבים ודוממים (רמז על-כך ב"שערי אפרים" הנ"ל, וכן כתב ב"גשר החיים" ח"א עמ' שלו, אולם גם דבר זה תמוה, שהרי היציאה נראית כהתגודדות גדולה בהרבה).

ה) וטעם נוסף כדי שלא יבלבלו את האומרים ("מנהגי ישורון" סג, וכן ב"כבו על אבילות" פ"ה סימן ד סעיף טז). הגיעו הדבר לידי כך, שכמה מתחכמים בעיניהם, חיברו על דעת עצמם תפילה מיוחדת למי שיש לו הורים ומזמורי תהלים נבחרים, אותם אומרים היוצאים החוצה בשעה שהיתומים אומרים זיכור בפנים (ב"נר לעזרא" הנ"ל מובא שכן נוהגים בקיבוץ סע...), וכמובן שאין לדבר טעם וריח.

האדמו"ר מספר על עצמו בפונטרס "נפש דוד" (עמ' מו), שנהג לעמוד ליד פתח בית הכנסת ביום שמונים יזכור, טרם כילה המפטיר את ברכות ההפטרה, מפני שאלו שאין אומרים נחפזים לצאת החוצה בטרם יגמור הקורא ברכות ההפטרה, וגם הזהיר את השמש להכריז קודם ההפטרה שלא ייצאו קודם הברכות האחרונות וקודם אמירת הנוטן תשועה (ברכה למלך שנהג משום שלום מלכות). ועל זמן כניסת הבנים לבית הכנסת בחזרה, כתב ב"שערי אפרים" שאין להם להיכנס עד אחר "אל מלא רחמים", אולם ב"מחזור המבואר" (עמ' תרעה) סבור שאין קפידה להיכנס לפני אמ"ר, ונרוויח שימנעו בחוץ בדברים בטלים, וכידוע אלה היוצאים החוצה בעו"ה יפה שם שתיקתם וכו'. בשעת ההזכרה מניחים את ספר התורה על הבימה, אף שנותרים בו מעט מתפללים, ויש המכסים אותו בטלית מפני כבוד התורה, אף שגם לזה לא נמצא מקור, ויש שהעירו שאולי היה ראוי להחזיר את ספר התורה להיכל כשנותרים מיעוט מתפללים ורובם יוצאים ("זוהר השמש" עמ' לט).

רבי זלמן סורוצקין אמר פעם בדרשתו לפני תפילת זיכור, כי רואים אז פנים חדשות, אנשים שכל השנה אינם רגילים לבוא לבית הכנסת, ובאים רק בחג להתפלל בעד נשמות אבותיהם, ומביאים אף הם בניהם "לבושי מדי הגימנסיה או בתיספר אחרים, מדים עם כפתורים נוצצים... ובוודאי הבאום, כדי שיתפללו לכל הפחות כמותם במעוהי ה', או שיאזו את אבותיהם מדקדקים בתפילת "זיכור" ויעשו גם המה כזאת לאחר מאה ועשרים שנה... ובהגיע זמן תפילת "זיכור" שולחים את הבנים החוצה, אולי שלא יטרידו אחר-כך את האבות בשאלת מה זו "נשמה" שלא שמעו את מציוותה בבית הכספר"... ונתון מוסר למה דואגים לנשמות אבותיהם ולא לנשמות עצמם ("הדעה והדיבור" ח"ב דרוש ה'). וב"קול ברמה" (וילנא תרס" - "הספד על הקדושים שנהרגו וספרי תורה שנקרעו ונשרפו בשנת תרס"ו) ברוסיה, האריך על-

כך במשל נפלא, והנמשל הוא שהבנים לא ישמעו שהאב אומר לנשמות אבותיהם "יזכור אלקים את נשמותכם", וכך לא יטרחו אחר מותם למען אביהם המנוח, אלא ילמדו תורה ויעשו מצוות כדי להעלות את נשמותיהם בכותם, מפני שאין בכוח המתים לעלות מעצמם אלא רק בזכות החיים.

בעניין זה מסופר אודות החסיד הנודע רבי שמואל מונקעס, שפעם באה אשה לאדמו"ר הזקן בעל התניא לבקשו שיתפלל על בתה שהיא מקשה לילד, אך הרבי לא היה בביתו. וכשנכנסה לבית הכנסת וראתה את רבי שמואל, דימתה בנפשה כי הוא הרבי, וביקשה ממנו להתפלל בעד בתה, ומיד יעץ לה רבי שמואל שתאמר שבע פעמים תפילת "יזכור" ותיושע. לאחר זמן-מה הגיעה הילדת לאדמו"ר הזקן עם מתנה, וביקשה להודות לו על עצתו הנפלאה שבזכותה נולד בנה בנקל, ומיד הבין הרבי כי ידו של תלמידו רבי שמואל, שנודע בשגיגותו בדבר. ביקש הרבי הסברים, ורבי שמואל אמר: "הרי זה פשוט מאוד! עשית קליומור, ומה כאשר אומרים פעם אחת 'יזכור', יוצאים מבית הכנסת כל 'הילדים' גדולים וקטנים, אזי כל שכן אם יאמרו שבע פעמים 'יזכור' בודאי יצא תינוק קטן שכזה..." (ובדומה לכך מסופר על רבי ישראל מסטאלין, שבהיותו בן ארבע שנים בלבד, הגיעו לבית אביו לבקש רחמים על מקשה לילד, ואביו הרבי לא היה בבית, והילד הציע להם לומר יזכור בביתה, ואכן הסגולה הועילה. וכששב האב לביתו ותמה על בנו שכבר עושה נפלאות, השיב בתמימות כי יודע הוא שביום שמזכירים נשמות צועקים בבית המדרש 'קינדער ארויס', ולכן הצעתי להם לומר יזכור... - מאורי אש" עמ' שנו).

ועוד בעניין "יזכור" ממבט הסופר ר' יוסף פרידנזון ב"דאס אידישע ווארט": "אחרון של פסח, הוא היום שקבעתי לי כיום זכרון להורי הי"ד, שכל הנראה נספו בימים של מרד גטו וורשה. השנה, ביום זה, עלתה במוחי אבחנה מעניינת: התפללתי הפעם ב"שטיבל" קטן, נוסח ספרד, ולמרות שחלק גדול מן המתפללים נסעו לקרוביהם לימי הפסח, עדיין נשאר קהל של כמה מנינים, משכבות גיל שונות. למרות זאת, כאשר הגענו לתפילת "יזכור" ה"שטיבל" כמעט התרוקן, וכאשר אנו הנותנים התבוננו מסביב, ראינו כי אין לנו מנין. ברגע הראשון זה קצת "חרה" לי, הכיצד? לומר "יזכור" בלי מנין? אבל לכשהתבוננתי לרגע, התרתי לעצמי איזה שהוא חיוך של שביעות-רצון... ונזכרתי בצורה אינסטינקטיבית ב"יזכור" אחר, כהג השבועות, שהיה הראשון לפני יותר מששים שנה, מיד לאחר השחרור ממחנה הריכוז בכוכנולד. אינני זוכר היום בדיוק היכן התפללנו. לא היו לנו סליחות וסידורים, בודאי לא ספר-תורה, בכל זאת נמצאו כמה יהודים פעילים, כאלה שתמיד יכלו לומר על עצמם "ובכל זאת שמך לא שכחנו", שארגנו תפילה בציבור לכבוד החג, בהשתתפות קרוב לעשרה מנינים, וצריך, כמובן, לציין, כי חלק גדול מהקהל הגיע בגלל הציפייה לאמירת "יזכור". אינני יכול להיזכר בכל פרטי התפילה, מי היו שליחי הציבור שזכרו בע"פ את התפילות, אבל דבר אחד אני זוכר היטב, כי הדבר נקלט כבר אז במוחי, שכאשר הכריזו על אמירת "יזכור", היה זה שונה לגמרי ממה שהיה בעבר, לפני המלחמה. לא היה אפילו אחד מכל המתפללים שיצא מאולם התפילה. כולם אמרו "יזכור", כי כולם היו אלמנים או יתומים. כך היה גם כמה חדשים לאחר-מכן, ביום כיפור, במחנה העקורים פילדפינג. אז כבר היו לנו מחזורים, היה גם ספר-תורה, אבל גם אז בלטה העובדה שכל המתפללים נשארו לתפילת "יזכור", רבים מהם שאמרו זאת לראשונה, כי בפעם האחרונה שעור התפילה - יצאו מבית הכנסת בעת אמירת "יזכור", כי עוד היו להם הורים. והנה, באחרון של פסח שהזכרתי, בשנה שעברה, כאשר הכריזו ונותרנו ללא מנין, אמרתי למי שעמד לידי ונראה

מעט עצוב בגלל זה: עלינו לשמוח בראותנו שיש כ"כ הרבה מתפללים שיוצאים החוצה כשאומרים "יזכור". רבים מילדינו זכו ברוך ד' שיהיו להם הורים והוריהם וגם זוכים לקיים מצוות כיבוד אב ואם. האין זה חסד גדול? אין לנו אלא לאחל להם שיחזיקו בזכיה זו עוד רבות בשנים..."

6. מפטיר יונה סגולה לעשירות

רגילים בזמננו לראות כיצד מתפללים מתמקחים במנחה של יום-הכיפורים, כדי לרכוש בדמים מרובים את העלייה השלישית למפטיר יונה, מתוך אמונה כי סגולתה גדולה לעשירות, אך למעשה אין מקור קדום לכך והסגולה לא היתה ידועה בדורות הקדומים.

אומנם על החשיבות של רכישת מפטיר יונה כסגולה לתשובה, כבר הזכיר ב"אלף המגן" (על "מטה אפרים" סימן תרכא, סעיף כ) בשם "כותא דאברהם" "טעם מה שמהדרין ביותר לקנות הפטרה מנחת יום-הכיפורים יותר מהפטרה של שחרית, עיין שם", וכך שם כתב המחבר רבי אברהם פאלאג' (בדרוש ז' לשבת תשובה): כי "רבים קופצים לקרות הפטרה של יונה במנחה ויהי, וקונים אותה בדמים יקרים, וצריך לדעת מאי כולי האי יותר מהפטרת שחרית ומשבת תשובה ומר"ה, דכולם הם על התשובה, ומי אולמיה בהפטרה זו טפי משאר, עד שיעור דיוצאים הקפדות מזה על זה מי יזכה בה?", והוא מבאר כי "טעם נכון למה שקופצים על קריאת הפטרה הזאת בצבור בברכותיה, דהכל רצים אחריה על היות נמצא בה השתים רעות דהם כוללות לכל רשעות שבועולם ותשובתה בצדה דשבו אל ה' בתשובה שלימה, ובה תחזה עד היכן מגיע הפגם של החוטא הגדול וגדל מעלת התשובה מה שלא תמצא בשום הפטרה אחרת כמוה, לכן אליו ירצו לקרואה בצבור להיות לזכרון בין עינינו לחזור בתשובה שלימה".

ובספר "ויועץ יצחק" (סגולות לפרנסה ועשירות, ח"ב עמ' כד) מצוין, כי "באמת לא מצינו שאנשים התעשרו ממפטיר של יונה של מנחה ביום-הכיפורים, וכן מצינו שכתב הגר"א על סנדקאות שלא מצא מי שתעשר מכך, אבל כן ראינו שאנשים שהם כבר עשירים מהדרין לקנותה".

ב"שערי ימים הנוראים" כתב בשני אופנים לכאר מדוע מחשיב ההמון את מפטיר יונה, מפני שבדרך כלל המפטיר אינו מחויב הקריאה אלא עלייה נוספת אבל במנחה של יום-הכיפורים הוא חייב מתקנת חז"ל (אף שגם בתענית ציבור כן למנחה אשכנז שקוראים הפטרה, אולם מעלת יום-הכיפורים גדולה מהם), וגם כי זו ההזדמנות האחרונה לקבל עלייה בימים הנוראים שמעלתה גדולה. וכן אמרו על-פי דברי רבי מרדכי מנדבורנא, כי התשובה היא סגולה לעשירות, שהרי גדולה תשובה שמגיעת עד כיסא הכבוד, ובהכרח ששם יש אוצר גדול שהרי אמרו חז"ל שהוציא הקב"ה מטבע של אש והראה למשה, ואם-כן גדולה הפטרת יונה שבה נאמר על התשובה, שמוסגלת לעשירות מכיסא הכבוד...

המקור הראשון מוזכר בדברי הרבי מליובאוויטש, שכאשר נשאל ב"ה תשכ"ג "מה העניין במפטיר יונה", השיב כי חותנו הר"צ אמר לו "שמפטיר יונה מעניק כח לתשובה והיא גם סגולה לעשירות", וגם סיפר בשמו שאצל המהר"ש מליובאוויטש היו כל הבנים עולים למפטיר יונה ("המלך במסיבו" ח"א עמ' עא), ובמוצאי יום-הכיפורים תשכ"ט השיב לגיסו הרש"ג ששאלו למה משתדלים רבים לרכוש את מפטיר יונה, כי "יש בכך הרבה סגולות, ועליכ לכולם שואפים לזה" (שם עמ' רמח), ומקור זה הוזכר בספרים "מנהג ישראל תורה" ו"נטעי גבריאל".

רבי חיים קנייבסקי אמר שאינו מכיר סגולה זו (וכן השיב רבי פישל איינבאך כשנשאל על-כך), אך אמר כי ידוע לו שיש בקריאת הפטרת יונה סגולה לבנים, ואילו רבי שריה דבליצקי היה אומר בצחות שזו סגולה גדולה לעשירות של הגבאים... ("היכל שמואל" עמ' קט. ובדרך

צחות היו אומרים, כי בעבר לא מצאו איש שיסכים לקנות את מפטיר יונה ולקרוא בעצם צום יום-הכיפורים את ספר יונה כולו בשעמי ודקדוקי, עד שחלו בו הגבאים הפיקחים את סגולת העשירות והחלו רבים לקפוץ עליו ונמצאו כולם נהנים), וגם ב"פסקי תשובות" (תרכב, ב) כתב שלא מצא מקור למה שהעולם אומר שמפטיר יונה ידיר זהב (ולמד מזה שם תשובה הוא כתב את הטעם מפני כוח התשובה של אנשי ינונה ואף חלקו של הקורא יהיה בין השבים בתשובה).

בקובץ "אור תורה" הסמיך לסגולה זו, את דברי הגמרא במסכת נדרים (לח, א) שיונה הנביא היה עשיר, שנאמר "ויתן שכרה וירד בה", ואמר רבי יוחנן שנתן שכרה של ספינה כולה, ואמר ר' רוממוס שכרה של ספינה ארבעת אלפים דינרי זהב (ולמד מזה שם תשובה לשואלים שהסתפקו בקובץ זה, האם אפשר לרכוש את הפטרת יונה בשותפות וכל הקונים יזכו בסגולה לעשירות, שהרי ב"בן יהודע" כתב שמן השמים הכניסו בדעתו של יונה לשכור את כל הספינה, דשכירות חשיב ממכר ואז תחול הגזירה עליה בשבילו כאילו כולה שלו, ואם-כן נכנסים כל הקונים בסגולה והקורא הוא שליחם, והוסיף שם כי "ויתן שכרה" בגימטריה "העשירות"; ועוד הסתפק שם אם ישנה עדיפות שווקא אדם עני יקרא את מפטיר יונה או שגם עשיר יכול להיות הקורא כיון שגם הוא עלול לדרת מנכסיו, ואדרבה גדול סבילו למי שנהפך עליו הגלגל. ובספרי השו"ת התחבטו לגבי אדם שרכש את מפטיר יונה ונדרם בהפסקה שאחרי מוסף ואחר למנחה, והגבאים כיבדו אדם אחר בעליה שאף הוא התמודד לרכישתה וביקש לשלם בעדה סכום גבוה, מי צריך לשלם בפועל לבית הכנסת). אך יש שהעירו על-כך שלפי זה יש בכל הפטרה סגולה לעשירות, שהרי כל הנביאים היו עשירים כפי שאמרו שם בגדרים שאין הנבואה שורה אלא על מי שהוא עשיר.

בקובץ "אור התורה" הנ"ל התפרסם גם מכתב מקורא בשם שלום חדאד מבאר-שבע, שסיפר מוזכרון ילדותו שהפטרת יונה מוסגלת קריאתה בכל השנה כדי להקל על מקשה לילד, וקוראים בסמוך לה את הפטרת יונה עם תקיעת שופר כמו יונה שהיה במעי הדגה והתפלל לה' שיצילו, וכך מתפללים על האשה שייצא הוולד בשלום "והניסיון העיד שיש בזה תועלת", וכן נמסר בקובץ גליונות "מרי"ח ניוח" שהיה המנהג בין חכמי תוניסיה כסגולה למקשה לילד לקרוא את הפטרת יונה.

בספר "המדרש וחזקת" (ח"ד עמ' תרפ) כתב על פי דברי המדרש רבה (פרשה צח אות טו) שיונה היה משבט זבולון, והם היו יורדי אוניות ובעלי ממון, ומכאן אמרו שסגולה לקרוא הפטרה להתעשר. וב"לבוש יוסף" (ח"א עמ' קמ) כתב על-פי דברי הזהר, שיונה היה בתחילה עני והתעשר מפני ששמו בשמחת בית השואבה וזכה לרוח הקודש (כמובא בירושלמי סוכה פ"ה ה"א) ונעשה עשיר, "ואולי בגלל זה נהגו לקנות הפטרת יונה הנביא כסגולה לעשירות כיונה הנביא".

מן העניין להוסיף את המסופר בספרים רבים על רבי מאיר מפרימישלאן, שפעם רכש עשיר אחד בבית מדרשו את מפטיר יונה ביום-הכיפורים, ושאלו הרבי מדוע פיזר מממונו על-כך, והשיב מפני החשיבות הרבה של הפטרה זו שבה נאמר כמה גדול כוח התשובה שהיא מבטלת גזירות רעות, כפי שנאמר "וירא האלקים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה, וינחם האלקים על הרעה אשר דיבר לעשות להם". והשיב לו הרבי: "לא כן הדבר, אלא עיקר טעם אמירת מפטיר יונה ביום-הכיפורים היא כדי לעורר את האדם בפסוק 'מה לך נדרם? קום קרא אל אלקיך, אולי יתעשת האלקים לנו ולא נאבד'". ומעשיה זו מובאת בספר "חסידים מספרים" (ח"ג אות שלג) בצורה שונה ובקצרה: אברך עשיר אחד קנה ביום-הכיפורים בעת קריאת התורה למנחה את המפטיר יונה במחיר רב, בבית-מדרשו של רבי מאיר מפרימישלאן. אחרי הקריאה פנה רבי מאיר לקונה ושאלו: - "היש לך כבר תשובה לקושיית רבי-החובל"? - "איו קושיא"? תמה הלה. - "הלא עתה שאלת בהפטרה מפיו 'מה לך נדרם'?..."

להערות ותגובות: 5806777@gmail.com